

Olvasni jó?

Az olvasó – az olvasás. Irodalmi tanulmányok

A Fiala Irók Szövetségének első kiadványa a FISZ és a Doktoranduszok Országos Szövetségének 1998 végén rendezett közös konferenciáján elhangzott előadások szerkesztett változatát tartalmazza. A kötet tüzetesebb vizsgálata alkalom lehet arra, hogy a magyar irodalomtudomány és -oktatás néhány problémájával szembesüljünk.

Talán nem alaptalan az a feltevésünk, mely szerint irodalomtudományunk az elmúlt évtized során fontos változásokon ment keresztül. Ezeket a változásokat a sok esetben termékeny viták, új szemléletmódokat felmutató tanulmányok és könyvek és nem utolsósorban fiatal irodalmárok feltűnése jelzi. Annak azonban, hogy ezek az új eredmények tényleg hatékonyan épüljenek be irodalmi intézményrendszerünkbe, az a legfőbb feltétele, hogy hatásuk lemérhető legyen az irodalomoktatásban és az ezzel szoros összefüggésben lévő „irodalomértésben”.

Ezért is érdemel fokozott figyelmet a FISZ remélhetőleg hosszú életű könyvsorozatának első tagja, hiszen a doktorandusz-képzés az irodalomoktatás legfelsőbb szintje, másrészt elvileg a PhD hallgatók már olyan szakemberek, kik a kutatásban is képesek jelentős eredményeket elérni. Így a kötet amellett, hogy képet adhat az irodalomoktatás állapotról, jelzésértékű lehet arra nézve is, hogy mifajta kérdések foglalkoztatják, hol is tart jelenleg a magyar irodalomtudomány. Mindezeknek az előzetes kérdéseknek a jelentőségét tovább növelheti, hogy egy centrális pozíciójú intézmény, az ELTE doktoranduszainak írásairól van szó.

A konferencia és a kötet címe – „Az olvasó – az olvasás” – meglehetősen nagy játékteret nyit, hiszen két olyan fogalmat tartalmaz, melyekből az irodalomtudomány alapvető kérdéseit nyeri. A címválasztást *L. Simon László*, a könyv egyik szerkesztője azzal magyarázza, hogy egy specifikusabb cím minden bizonnyal csekélyebb érdeklődést váltott volna ki. Véleményünk szerint azonban a cím éppen a túl nagy konnotációs lehetőségek miatt kissé semmitmondó, és a koncepcióhiányból fakadóan a kötetben szereplő szövegek is sokszor esetleges szövegghalmaz benyomását keltik, hiszen nincs olyan szervező elv, mely az írásokat egymáshoz rendelhetné, termékeny dialógust eredményezve. Másrészt viszont a cím tág értelmezhetőségének pozitív hozadéka a tematikai sokszínűség, melyet *L. Simon László* is megemlíti.

A szövegek tematikáját és elméleti előfeltevéseit figyelembe véve (1) a kötetet kissé elnagyoltan három részre oszthatjuk: az első csoportba a modern és posztmodern irodalommal és az irodalomelmélet problémáival foglalkozó írások tartoznak, a második, legkisebb csoportba a színházzal foglalkozók, míg a harmadikba a régi irodalom kérdéseit tárgyalók. Recenzióink során nem térünk ki a kötetben szereplő összes szövegre, csupán azokra, melyek előzetes kérdéseink alapján figyelemre méltóak, színvonaluk kiemeli őket a többi írás közül, avagy problematikusságuk folytán érdemelnek figyelmet.

Sántha Attila írása – „Interpretáció vagy részvétel” – egy napjaink irodalomtudományos diszkurzusában fontos helyet elfoglaló problémával foglalkozik, „elit-” és tömegirodalom viszonyával. A kérdés fontosságára jellemző, hogy számos irodalomtudós foglalkozott vele, különböző elméleti előfeltevésekkel operálva. *Sántha* az olvasási módok eltérése felől közelíti meg a kérdést, alapfeltevése az, hogy a két különböző irodalmi diszkurzus befogadása különböző olvasói hozzáállást kíván meg. A szerző *Deborah Knight*

tanulmányát felhasználva a „magasirodalom” kapcsán egyfajta kognitív, interpretációt tételező olvasási mód működését látja, míg a tömegirodalom olvasásakor ezzel szemben egyfajta „minimális interpretációt” tartalmazó, inkább érzelmi reakciókat kiváltó „szomatikus” olvasást feltételez. Az egyik legfőbb kifogásunk Sántha szövegével kapcsolatban az lehet, hogy úgy tűnik, az elmélet csupán az első, észlelő olvasásra korlátozódik, hiszen az érzelmi reakciók (sőt a „komoly kognitív erőfeszítés”) (2) ehhez kötődnek, figyelmen kívül hagyva a hermeneutikai folyamat (*Jauss*-t alapul véve) két másik fázisát, az interpretare-t és az applicare-t. Ezzel magyarázható az, amit Sántha az elitista irodalomtudomány következtelenségének tart (38. o., 6. jegyzet), miszerint például a ‚Dekameron’ és a ‚Kakuk Marci’ inkább szomatikus reakciókat vált ki, és így indokolatlan magas irodalomba való besorolásuk. Véleményünk szerint ugyanis az, hogy az észlelő olvasat során a szomatikus reakciók dominálnak, nem zárja ki azt, hogy a szöveg később a tényleges értelmezés és alkalmazás fázisában olyan jelentéspotenciálokat szabadítson fel, melyekre egy „egyszerű” kalandregény nem lenne képes. Éppen ezért elnagyoltnak látszik az a beosztás is, mely szerint az egyes művek kapcsán a szomatikus és a kognitív jelleg mértéke dönt státuszukról, hiszen például *Nye* ‚Faust’-ja esetében ugyan az első olvasás során könnyen lehet, hogy a szomatikus ingerek (ebben az esetben a nevetés) dominálnak, a későbbi értelmezés azonban megmutathatja, hogyan dekonstruálja a szöveg a különböző tömegkulturális diszkurzusokat. A következő kisebb jelentőségű hiba egy terminus félreérthető használatában rejlik: Sántha *Ricoeur*-t, *Frye*-t, *Barthes*-ot, *Brooks*-ot formalistának nevezi, figyelmen kívül hagyva azt, hogy ezt az elnevezést leginkább az orosz formalistákkal kapcsolatban szokás használni (arról nem is beszélve, hogy ilyen különböző beállítottságú irodalomtudósok egymás mellett történő megidézése megérdemelt volna némi reflexiót). Mindezen kifogások ellenére (sőt részben azok miatt) úgy gondoljuk, hogy a szerző írása – érdekessége folytán – részletesebb kifejtést is megérdemelne, ami az elmélet teljesebb körű kidolgozását vonhatná maga után.

Sajnos *L'homme Ilona* írása kapcsán mindezeket a pozitívumokat nem mondhatjuk el. A szerző a feminista irodalomtudománnyal foglalkozik, s témája annál is érdekesebb, mert önálló magyar törekvések ezen a téren nem igazán léteznek. (3) Az írás tehát hiánypótló is lehetne, azonban ezt hiányosságai sajnos megakadályozzák. A szöveg nem nyújt lényegében többet, mint a feminista irodalomtudományos törekvések rövid összefoglalását, miközben több olyan fordítás létezik, melyek ezt körültekintőbben, jobban kidolgozva végzik el. (4) Ezenkívül a szövegben olyan problematikus részek is találhatók, melyekre az nem reflektál megfelelő mértékben. Ilyen például a harmadik bekezdés, ahol a szerző „nyíltan nőgyűlölő” szövegekről beszél. Számunkra itt nem teljesen nyilvánvaló, hogy ezt a jelleget az egyes szövegek hogyan nyerik el, egy szubjektum (az író) intenciója hozza-e létre, a szöveg eleve adott tulajdonsága, esetleg az értelmezések során képződő jelentés-e ez a jelleg? Annál is homályosabb ez a kérdés, mert néhány sorral később a szöveg, az értelmezés és az értékelés egy mellérendelő szerkezetben kerül egymás mellé, mintegy bizonyosfajta egyenlőséget tételezve a három fogalom közt. Hasonlóan problematikus, amikor a feminista újraértelmezések kapcsán a következő kitétel szerepel: „Ezek az újraolvasások az irodalomkritika két alapvető feltételezését kérdőjelezték meg. Először az olvasás és ezzel az irodalomkritika objektivitását.” Nem teljesen nyilvánvaló ugyanis, hogy az olvasást mely irodalomtudományos diszkurzusban tekintették objektív folyamatnak. Esetleg a strukturalizmust lehet megemlíteni, melynek (durván egyszerűsítve) az volt az egyik premisszája, hogy az irodalmi mű leírható egzakt, tudományos módszerekkel. Ez a vizsgálat azonban nem volt egyenlő az olvasással, mint ahogy az irodalomtudomány sem egyenlő az irodalomkritikával.

Nézetünk szerint e blokk izgalmas írása *H. Nagy Péter* ‚Olvasási stratégiák (újra)-olvasása’ című szövege, mely egy *Kovács András Ferenc*-vers szövegközeli értelmezését nyújtja. *H. Nagy* írásának nagy érdeme rugalmassága; a vers retorikai alakzatainak és

hangzásának vizsgálata mellett azonnal megtörténik az egyes elemek különböző kontextusokhoz és intertextusokhoz való hozzárendelése, miközben azok önreflexív voltát is játéka hozza. Emellett a szerző reflektál a KAF-versek befogadása során egyre jobban megszilárduló értelmezési rutinokra, illetve arra, ahogy ezeket a vers szövege „kijátszsa”. Olyan termékeny és magas szintű „félreolvasás” ez a szöveg, mely magas fokú elméleti tájékozottságról és szövegérzékenységről tesz tanúbizonyságot, implicit módon bevallva saját olvasata parcialitását is.

A régi magyar irodalom kérdéseivel foglalkozó írások kapcsán felmerülő legfőbb kifogásunkat egy lábjegyzetben már megfogalmaztuk; a kétségkívül magas szintű filológiai műveltség mellett kevés szöveg fordít figyelmet a klasszikus irodalom szövegeinek esztétikai sajátosságaira, illetve azok „megszólíthatóságának” problematikus voltára.

A megfelelő elméleti alap hiánya talán *Pusztai Ilona* írása kapcsán a legszembetűnőbb („A szentimentalizmus érzelmességétől a biedermeier érzelgősségéig”), hiszen a szöveg nem filológiai munkára, hanem két szöveg – *Kármán József* regényének és *Vitkovics Mihály* „újraírásának” – értelmezésére vállalkozik. A szerző interpretációjának alapfelvetéseként először egy szövegközpontú értelmezés igényét fogalmazza meg („... úgy gondolom, hogy egy irodalmi művet mindig önmagában kell nézni, önmagához viszonyítva lehet csak értékelni.”), néhány sorral később azonban már a mű keletkezésének korát és a szociokulturális kontextust emeli ki mint fontos szempontot a regények értelmezésében. Az interpretáció mindvégig problémamentesen felelteti meg a valaha volt valóságot a szöveg valóságának, azt tételezve, hogy az irodalmi műalkotás fényképszerűen képezi le tárgyát, másrészt az író és az írói intenciót teljes mértékben együtt kezeli az elbeszélővel (például: „Kármán még a példamutatás által, indirekt módon kívánta nevelni olvasóit. Célja az volt...”). Abban csak egyetérthetünk a szerzővel, hogy írónak, szövegének és korának viszonya fontos, nem megkerülhető kérdés, azonban egyáltalán nem biztos, hogy ez a kapcsolat annyira egyértelmű és egyszerű, amennyire azt a szöveg feltételezi. Azt is megkockáztathatjuk, hogy az értelmezés éppen az irodalmi művek szövegszerűségét téveszti szem elől, egy olyan kommunikációs modellt alkalmazva, mely alapján azok problémamentesen közvetítik egy író szubjektum intencióját, és így értelmük eme szándék (valamilyen számunkra kissé homályos módon történő) feltárásával kimeríthető. Ezek az előfeltevések lényegében semmilyen előrelépést nem jelentenek a *Tolnai Vilmos* 1922-es könyvében megfogalmazott tételekhez képest. Másrészt veszélyes az a leegyszerűsítés is, mellyel Pusztai napjaink irodalomtudományos diszkurzusait „elintézi” („... a szövegközpontú irodalmi elemzések korát éljük”), hiszen például a recepcióesztétikában és az újhistorizmusban Pusztai kérdései fontos szerepet játszanak, igaz, jóval komplexebb formában, mint azokat szerzőnk kezeli.

Szentpéteri Márton és *Nagy Levente* írásai bizonyítják, hogy a régi magyar irodalom problémái is megközelíthetők olyan elméleti előfeltevéss-rendszer felől, mely nem csupán a régi szövegek dokumentum jellegét veszi figyelembe, hanem reflektál azok irodalmi „létmódjára” is.

Szentpéteri *„Szenci Molnár megőrül”* című tanulmánya egy klasszikus irodalmi önéletrajz és recepciójának problémáját tárgyalja, szakítva a mimetikus funkciójú irodalom- és önéletrajzírás elvével, mely *Szenci Molnár* önéletrajzának eddigi tárgyalását meghatározta. A szerző ehelyett inkább az önéletrajz megkonstruálásának folyamatára fordítja figyelmét, valamint az irodalomtörténet-írás toposz- és mítoszkepző aktivitására, így megállapításai nem csupán a Szenci Molnár-kutatásban, hanem irodalomtörténet-írásunk más homályos „foltjain” is felhasználhatók. Mindeközben az írás a textológia eszköztárát is hatékonyan alkalmazza, párosítva ezt egy igen mély elméleti műveltséggel.

Nagy Levente a reneszánsz imitáció-felfogással foglalkozik, illetve azzal, hogy az imitáció különböző korabeli elméletei hogyan realizálódtak a 17. század magyar nyelvű szövegeiben. Nagy írása reflektál az imitáció később használatos felfogásaira és annak a

napjainkban forgalomban lévő intertextualitás-elméletekkel való összeegyeztetésére is. Az írás a problematikát összetett elméleti alap segítségével bontja ki, több olyan kérdés-irányt nyerve ezáltal, melyek későbbi kidolgozása minden bizonnyal hasonlóan érdekes tanulmányt eredményezne.

Meglehetősen vázlatos áttekintésünkéből is kiderülhetett, hogy a kötet által nyújtott összkép igen vegyes. A megmerevedett, (*Kulcsár-Szabó Zoltán* kifejezését kölcsönvéve) „halott” kánon fenntartását szolgáló, közhelyszerűvé koptatott értelmezési rutinok, úgy fest, továbböröklődnek, emellett azonban az izgalmas újraértelmezések azt jelzik, hogy irodalomtatásunk képes lehet a (bármennyire elkoptatott legyen is eme kifejezés) megújulásra. Mindenesetre a FISZ sorozata fontos fejleménye lehet ennek a folyamatnak, ha progresszív, „esemény” jellegét megőrzi.

Jegyzet

(1) Talán nem teljesen szerencsés az, hogy a szövegek tematikája és elméleti alapjaik olyan szorosan függenek össze. Azaz megelőlegezve egy későbbi kifogásunkat: egy régi irodalomról szóló tanulmánynak nem feltétlenül kellene a „klasszikus” pozitívista irodalomtörténet-írás módszereit használnia, mint ahogy a kötetben található írások többségében az történik.

(2) vö: i. m. 36. old.

(3) vö: KÁLMÁN C. György: *Irodalomtudomány, '90-es évek*. In: Jelenkor, 1999/december, 1275. old.

(4) Például CULLER L'HOMME által is említett könyvének egyik fejezete (CULLER: *Dekonstrukció*. Osiris, Bp, 1997.), Toril MOI tanulmánya (In: *Bevezetés a modern irodalomelméletbe*. Osiris, Bp, 1997.)

L. SIMON László – THIMÁR Attila (szerk.): *Az olvasó – az olvasás. Irodalmi tanulmányok*. FISZ, Bp, 1999.

Stemler Miklós

Közelebb a szöveghez

Az oktatás és a kutatás, az iskolai szaktárgyak és a szaktudományok viszonyát elméletileg és módszertanilag sokféleképpen meg lehet közelíteni, és bizonyára csak az a megközelítés produktív, amelyik közelebről vizsgálja egy-egy szakterület és valamely „tantárgy” kapcsolatát. A mit, mikor és hogyan kérdéshez a hagyományos, mára remélhetőleg meghaladott oktatási gyakorlat általában úgy viszonyult, hogy az úgynevezett késznek, biztosnak tekintett, időben „leülepedett”, nagy valószínűséggel meg is haladott ismereteket adagolta valamilyen didaktikai meg gondolás alapján. Így az oktatás gyakorlatából többnyire éppen a legizgalmasabb mozzanat maradt el: maga a felfedezés, a megismerés kalandja, és annak hangsúlyozása, hogy az ismeretek viszonylagosak.

A korszerű oktatás nem az ismereteket fetisizálja, hanem a megismerés forrásait és módszertanát közvetíti. Még ebben a korszerű szemléletben és gyakorlatban is egészen kivételes viszont, hogy egy diszciplínát olyasvalaki közvetítsen az oktatás számára, aki évtizedek óta közvetlen megalapozója az adott kutatási területnek, és úgy közvetítse, hogy az egyúttal beavatás legyen. Ennek az izgalmas beavatásnak lehetnek részesei azok, akik 1997-ben és 1998-ban, az Iskolakultúrában követték *Petőfi S. János* és *Benkes Zsuzsa*, „A szöveg tan kutatásáról és oktatásáról” 12 részletben megjelent tanulmánysorozatát. Ez a tanulmánysorozat önálló könyvként is megjelent az Isko-